

XX століття

Сидір Кіраль

УДК 821.161.2-6.09-Денисюк

ЕПІСТОЛЯРІЙ ЯК ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ЛИСТІВ ІВАНА ДЕНИСЮКА)

У статті подано загальну характеристику багатой і значущої епістолярної спадщини видатного літературознавця, професора Львівського національного університету ім. Івана Франка І. О. Денисюка (1924–2009) у контексті доби як цінного джерела для ідентифікації його особистості – людини та вченого.

Ключові слова: епістолярій, особистість, мемуари, щоденники, архів, художня документалістика.

Sydir Kiral. Epistolary heritage as a medium of personal identity (based on Ivan Denysiuk's letters)

The paper gives an overall description of a rich and significant epistolary heritage by a prominent literary scholar, professor of Ivan Franko National University of Lviv I. O. Denysiuk (1924–2009) in the context of his epoch. The letters are treated here as a valuable source for his identification, both as a man and as a scientist.

Key words: epistolary heritage, personality, memoirs, diaries, archive, docufiction.

На одному з конвертів, що надійшов з далекої Америки, Іван Денисюк полишив помітку олівцем: “Епістолярій як ідентифікація особистості”. Зрозуміло, що це всеохопне гасло виникло спонтанно, але не випадково. У листі співробітниці музею-архіву УВАН Тамари Скрипки від 2 жовтня 2005 р., схованому в тому конверті, ішлося про роботу над підготовкою путівника згаданої наукової інституції, у складі якої налічується 355 фондів. Адресантка повідомляла, що вже зібрано чимало рідкісної й цінної інформації про історію українських еміграційних архівів. Відомо, що пошуково-дослідну роботу в архівах І. Денисюк знав дуже добре й високо ставив, адже його кандидатська дисертація про белетристику М. Павлика написана фактично на невідомих матеріалах, та й у подальших наукових студіях літературознавців часто покликався на архівні джерела. У цьому ж листі Т. Скрипка пише, що завершила дослідження про інтимне листування багатьох українських митців, зокрема композитора М. Гайворонського, письменника Є. Маланюка та інших. Імовірно, що саме ця інформація й породила задум, зафіксований І. Денисюком, розглянути епістолярну спадщину конкретного письменника чи громадсько-культурного діяча в такому цікавому аспекті. Отож цю осяйну думку І. Денисюка (переконаний, професор дав би на це згоду!) беру за оглав статті про епістолярну спадщину поліського Характерника, видатного літературознавця, талановитого педагога й головне – світлої й високошляхетної людини.

Учитель І. Денисюка акад. М. Возняк, знаний текстолог і джерелознавець, уважав, що публікація листів письменників, відомих учених, громадсько-культурних діячів збереже – і в цьому їх найбільша наукова вартість – “цікавіший матеріал для дослідів над історією української літератури, науки й публіцистики” [1, 28]. Листи, на глибоке переконання вченого, особливо цінні для об’єктивного вивчення історії нашого письменства, адже вони допомагають розкрити сповна не тільки “творчість поодиноких наших письменників”, а і їхні “видавничі пляни

і турботи, їх взаємні відносини і участь в літературних журналах” [1, 28]. У листах як документі доби не лише дослідник, а й будь-який уважний читач зможе побачити “масу подробиць, незайвих для історії нашого недавнього минулого взагалі” [1, 29]. М. Возняк розумів, що публікація листів та інших архівних матеріалів допоможе глибше пізнати ті нелегкі й складні сторінки нашої історії, коли низка діячів України “в найприкрійших її часах, хоч мала сковані уста, не мовчала, хоч їх свобода була зовсім придавлена, потрапили знайти працю, корисну для будучини рідної країни, й їй присвячували увесь свій час, вільний від обов’язків задля прожитку” [1, 29]. І професор І. Денисюк (1924–2009) також із того покоління українських учених, яким довелося значний відтинок творчого життя працювати в компартійно-тоталітарних “прикріх часах”, коли пригноблювалося українське слово, переслідувалася вільна думка. Найвідважні, котрих комуністична влада не змогла залякати і “скувати уста” їхні, опинялися в радянських тюрмах або “відпочивали” в тайзі “Сибіру неісходимого” після чергових ідеологічних зачисток у 1960–1980-і рр.

Епістолярій, як відомо, належить до художньої документалістики. Листи, зігріті душею та серцем автора, водночас трактуються і як “література факту”. Найприкметніша їхня ознака – це те, жартував І. Денисюк, що бодай один раз, але все-таки хтось їх прочитає. Він небезпідставно вважав, що епістолярій може слугувати цінним джерелом для ідентифікації творчої особистості митця. У листах до Михайлини Коцюбинської зізнавався, що цим жанром цікавився здавна. Свого часу навіть листувався із С. Скварчинською, авторкою тритомної “Науки про літературу” та редактором польського журналу “Zagadnienia Roszajyw Literackich”, єдиного на ті часи теоретичного видання у всій Європі. “Уяви собі, який то страх було писати листа, ще й по-польськи, авторці “Теорії листа” [див.: 7]. На його думку, “величезний вплив на мистецтво епістолярне має тип “odbiory”¹, тобто особистість адресата, бо “не до кожного однакові листи пишеш, не кожному хочеться писати” [див.: 7]. Так, наприклад, “Марко Вовчок тільки по-українськи листи писала гарно, а по-російськи сухо. А твій дядько (М. Коцюбинський. – С.К.) волів не розсипати “перл многоцінних” у своїх бріфах (бракує мені синонімів). Порівняти лише тон і барву любовних Франкових посланій до Ольги Рошкевич і ділових записок до дружини! Та ж Рошкевич **як** дотепно писала Франкові, і **як** убого Павликові!” [див.: 7]. Водночас І. Денисюк захоплювався вмінням “тяжко мудрого чоловіка” П. Куліша “терпко жартувати”: “я забеременел романом” – якимось сказонув він”, – та подавати в листах “гарні описи природи” [див.: 7]. До речі, знаний метр перекладу Г. Кочур, з яким листувався І. Денисюк, висловив свого часу подібну думку щодо особистості перекладача і вважав, що від цього якраз залежить і вибір ним того чи того письменника, бо не кожен зможе перекласти поезії П. Верлена чи В. Шекспіра.

До документалістики, зокрема епістолярію, щоденників, спогадів, І. Денисюк виявляв особливий інтерес. В одному з листів до Є. Сверстюка писав, що листи, щоденники є своєрідним зондажем “ad fontes”, відкривають “артезіанські пласти юності й дитинства”, вони “цікаві й повчальні”, бо “кожен “людський документ”, “так би мовити з-за пазухи, нагрітий серцем – лист, автобіографія, щоденник, навіть нескалічене інтерв’ю, пахнуть естетикою правди”. Тому він щиро вітав появу “феноменальної” книжки М. Коцюбинської “Зафіксоване і нетлінне”. Роздуми про епістолярну творчість” (К., 2001): “Колежанка Мішеліна (Коцюбинська) прислала свою книжку про епістолярне мистецтво. Вона зручно поєднала теорію листа з показом ментальності шестидесятників, відбитої у їх листах. Небувалий спалах інтелектуалізму, національної свідомості! Неначе

¹ З польськ. “одержувач”.

ілюстрація до франкової тези, що у надрах духовної стагнації народжується фермент нового вибуху. Звідси теорія зміни поколінь (генерацій), як рушійної сили прогресу і надія, що сучасне “печальное поколеньє” замінить генерація дещо веселіша” [див.: 8].

Слід зазначити, що в студентські роки Іван Овксентійович теж вів щоденники, але негідний вчинок однокурсника Б. Степанишина, який заніс ці нотатки “у комсомольське бюро як компромат (а може, і десь інше)”, призвів до того, що “перестав писати щоденники” (поновив їх вже у зрілому віці) [див.: 8]. Отож не дістався нам у спадок ще один втрачений документ неперевершеного естета, тонкого знавця українського слова, приналежного до шістдесятництва. Проф. А. Скоць справедливо зауважив, що І. Денисюк був “майстром високої культури письма, письма глибокого, розумного, як кажуть, “густого”. Навдивовижу тонкий стиліст, який відчуває мелодику, евфонію, “музику” художнього тексту, поетику мистецького слова, душу букв і звуків літературного твору” [16, 7].

До “матеріальної” сили слова і “душі букв і звуків” І. Денисюк ставився справді вимогливо, розважливо й чутливо, зокрема пишучи листи. Він відверто зізнавався, що ніколи не брав пера в руки, коли на душі було сумно, а тому деколи невчасно відповідав своїм адресатам. Водночас він завжди пам’ятав настанову М. Драгоманова, який “обзивав тих, що відповідають на кореспонденцію з запізненням, ГАЛЬБ АЗІЕН (Halbasien), а тих, що зовсім не відповідають – цілком АЗІЕН”. Правда, визнавав і те, що й “через лінивство огидне” міг довго мовчати, стаючи, власне, отим драгоманівським цілковитим “азіатом” [див.: 6]. В одному з листів до професора Ф. Білецького жартома писав, що листи свої творив за всіма “правилами якогось там “Порадника для написання лістуф”. Перше правило, це обов’язково “відповідати у той самий день, коли листа одержуєш”, а друге, не менш важливе, “починати акт кореспонденції з написання адреси на конверті (найбільший клопіт, як знайти конверт і адресу)” [див.: 5]. Для самого І. Денисюка проблемою ставало те, що часами довго носив із собою лист-відповідь, забуваючи кинути його в поштову скриньку. Бувало таке, що інколи замість листа міг укинути у скриньку якусь іншу річ: “Оскільки ще нема морозу й не ношу рукавиць, то є надія, що в поштову скриньку кину листа, а не рукавицю, як обмовляє мене по цілому Львову Валентина Семенівна (Черняк. – С.К.)” [див.: 6]. Як активний адресант і адресат він не сприймав поштових нововведень щодо рекомендованої кореспонденції, за якою потрібно було “власноніжно ходити (один із яскравих епістолярних неологізмів-денисюкізмів. – С.К.) на пошту за... одержанням”, бо “такий звичай завівся оце в нас”. Отож надсилав листи своїм адресатам, зокрема й О.Дунові, незрадливому другові студентських та аспірантських літ у далекий азійський Ленінакан, у звичайних конвертах “не через вроджену скупість (яка розкішна самоіронія! – С.К.)”, а щоб той “скоріше одержав і не мав клопоту” [див.: 6].

І. Денисюк високо оцінив видані М. Коцюбинською листи В. Стуса й І. Світличного: “Немає слів, щоб виразити вартість отих листів, урятованих для вічності. “Exegi monument[um]”¹ – Ти можеш сказати собі вже виданням цієї епістолярії”. Адже листи, як і мемуари, щоденники, спогади, наголошував учений, наживо відтворюють “образ часу і образ героя” [див.: 7].

Цю слушну думку І. Денисюка про листи як “образ часу і образ героя” поділяла й М. Коцюбинська, яка вважала свого адресата неперевершеним “майстром епістолярного жанру” [14, 41]. Оповідаючи про літературні вечори 1960-х років у Києві та Львові, що стали “першими знаковими феноменами духовного оновлення” після розвінчання культу особи Сталіна, авторка “Книги

¹ З лат. “спорудити пам’ятник”.

споминів” подає великий уривок із листа І. Денисюка від 19.VI.1962 р. про відвідини Львова І. Драчем, М. Вінграновським та І. Дзюбою, зокрема зустрічі з викладачами та студентами Львівського університету ім. І. Франка за сприяння ректора Є. Лазаренка (невдовзі, 1963 р., саме його звільнять з роботи). Варто сказати, що про незабутній “львівський “вояж” трьох” згадає й І. Дзюба у спогадах “Не окремо взяте життя” [див.: 11] та Б. Горинь у книжці “Не тільки про себе” [див.: 3]. Проведений мною “мінікомпаративний” аналіз цих “документів епохи” згаданих авторів підтверджує сказане М. Коцюбинською в листі до І. Денисюка від 14 серпня 2000 р. про його неповторний епістолярний стиль. Бо й справді, спогади І. Дзюби та Б. Гориня лише фіксують перебіг львівських подій, документують контакти трьох одчайдушних “вояжерів” зі “спраглими живого слова” львів’янами, ошелешеними сміливістю молодих киян, що “так одверто говорили про наболіле: про русифікацію, про стан національної культури, про недоторкальних ідолів у літературі й політиці” й водночас, вражені їх гостинністю, “відкривали глибини українського Львова” [11, 332]. Перелякане комуністичне керівництво терміново відрядило з Києва до Львова, як пише Б. Горинь, “працівника ЦК компартії України з метою “припинити “вакханалію” з ідеологічними збоченнями, до якої вдалися “вояжери” Вінграновський, Драч і їхній натхненник Іван Дзюба”. Та “температура залу була така висока, що її не здатний був охолодити посланець ЦК КПУ. Його виступ просто зігнували” [3, 182].

В епістолі ж І. Денисюка на високому леті душі відтворено атмосферу тріумфального “здобуття Львова” київськими літераторами; лист наповнений ароматом художньої яскравої деталі в описі зовнішності М. Вінграновського, І. Драча, І. Дзюби, він фіксує пульсацію сотень гарячих людських сердець, яким бракувало свіжого повітря та життєдайного кисню для повнокровного функціонування їхньої рідної мови, літератури, культури, для вироблення непоборного імунітету перед загрозою русифікації, втрати історичної пам’яті: “Ах, київські поети здобули так само тріумфально Львів, як і Богдан Хмельницький. Що то були за вечори! Які людні! Зали не вміщали людей – стояли по 5 годин, сісти ніде, і, затамувавши дух, слухали, а потім зривалися урагани оплесків. Не можна було не захоплюватись, бо то таки справжня поезія, і один лікар влучно висловив почуття всіх: “Хто не одержав естетичного задоволення на цьому вечорі, того природа тяжко покарала”.

Уперше я побачив “шестидесятників” на коридорі нашого “храму” в оточенні доцентів з солідними животиками. Стояли при стіні індіферентні, трохи розгублені. Вінграновський стояв і то спалахував маками, то погасав, наче зловлений на злому вчинкові. Драч мав¹ вираз сови, що її вигнали на світло денне. Один Дзюба мав спокій Сократа і бузю гарної, потішної дитини, і цей серйозний вигляд при такій зовнішності робив миле й потішне враження. Заходячи в зал, я мимоволі заглянув згори під окуляри Дзюбі і побачив, що там він ховає (бо стидається їх) очі такого кольору, як гірське озерце на вершині Черногори.

Це був їхній перший виступ, потім вони держалися впевнено. Спочатку говорив Дзюба, все з тою своєю потішною великою флегмою, говорив мудро, колоритно, говорив те, що багато хто думав, а сказати не смів. Не можна було не милуватись розумом і красою тих слів, того Wunderkind’a у найкращому розумінні цього слова. І плила його мова, багата, квітчаста, щира, правдива, а зал зачаровано слухав – сиві професори ще старої доби, часто з австрійським, двічі *rsředwojennym wuchowaníem*, і всі захоплювалися тим хлопцем.

¹ Закр. “нагадував”.

Потім вийшов Микола Вінграновський – тим своїм граціозним кроком. У нього жести полохливого оленя і разом з тим гордого – на високо піднятій голові, здавалось, він несе або пишні розсохаті роги оленя або королівську корону. Десять разів почервонів до корінців волосся, десять разів зблід і почав пророчим голосом читати свого “Пророка”, а потім “Демона”. І було у його голосі, у читанні, у змісті щось величне і страшне, як в Апокаліпсисі, щось з глибини віків і з глибини людського розуму і серця. І мав він дар викликати видіння і вогонь, повергати ниць і підносити, показувати інші світи, виривати язика, полоскати чорні роти, повні чорної брехні, холодною, що морозить не піднебіння, але й кров у жилах, водою з інших джерел, з тих, що на високостях, десь там під Сивулею чи під скалою Кавказу у стіп Прометея... Вже давно замовк, десять раз зблід і десять разів зашарівся найчервоніше червоною трояндою, а зал не вгавав, бив свої інтелігентські руки, щоб попухли, щоб ледача кров бризнула...

...Блідий, нічим не вражаючий від першого погляду Іван Драч мусив знайти сили, щоб не збліднути у тіні своїх попередників. Його поезія в його читанні нагадувала цілий ряд несамовитих візій. Якийсь чарівник позривав усі барви з квітів, з веселки, потовк усі кольорові скельця, змішав усе це в якомусь водовороті, а потім великим пензлем мачав у ті барви, і ефектовними, сміливими, небаченими мазками творив. І як творив! Заплющивши очі, бачилося ті барви, – вони проникали через замкнуті повіки, вони творили образи, в яких сміялися барви небувалою свіжістю, переливалися, жили, говорили, співали. Осінь, дві сестри під хатою, гуси, соняшники, чвалали пустирі... Скільки величних моментів, скільки пережито, передумано, які букети барв! А коли я відкрив очі, вже не було за кафедрою блідого і лисого, в окулярах, хлопця, там стояв на одній нозі і золотисто і сонячно сміявся найпоетичніший соняшник і повертався тільки у той бік, де сонце і краса.

Ще довго після від'їзду тих хлопців Львів не міг заспокоїтись, а їхні вірші пішки ходили по вулицях Львова і перелітали з уст в уста...” [див.: 7].

Я свідомо вдався до такої розлогої цитації листа І. Денисюка, адже будь-яка спроба скоротити текст призвела б до втрати його денісюківської суті, а саме: неповторної белетризованості, світлої чистоти помислів адресанта, глибокого національного закорінення, тонкого чуття справді високої поезії, зокрема М. Вінграновського, дарованої поетом вдячним слухачам. У цьому листі зафіксовано отой неповторний “образ часу” національного провесніння душ ідеологічно притлумленої української інтелігенції.

Про своє захоплення І. Дзюбою в ті роки оповідає й І. Жиленко у спогадах “Ното feriens”: “І був Іван Дзюба. О, той Іван! У нього, без перебільшення, був закоханий весь інтелігентський Київ. Коли цей вродливий, стрункий чоловік зі світло-наївними, аж мовби дитинними очима виходив на сцену – аудиторія завмирала. Іван був гладіатором і лицарем, а кожен його вихід на трибуну – поєдинком. Із глупством, косністю, підлістю, ошуканством. Ораторських прийомів не було. Ні громових розкатів голосу, ні ядучого сарказму – боронь Боже! Іван говорив спокійно і чемно...” [12, 158]. Ці враження молодого киянки-поетеси про один із виступів І. Дзюби на письменницькому зібранні за емоційною насиченістю та художнім “діагностуванням” його небуденного таланту перегукуються з денісюківськими, що дає підстави говорити про художньо багатий світ літературознавця, вроджену інтелектуальність, уміння вирізнити суттєве в сутності людській. Отож недарма львівські письменники (і не тільки вони!) прислухалися до мудрих порад І. Денисюка, справедливих зауваг, бо він тонко відчував красу людської душі і красу художнього слова, щиро прагнув контактів із непересічними людьми, справжніми письменниками

та науковцями. Пригадаймо, як зреагував І. Чендей на критичні зауваження І. Денисюка щодо оповідання “Син”, яке у творчому доробку письменника було “основним за масштабом, за наміром проникнення, за мазками в слові та образі”, але “піддане критиці, досить гострій, <...> тій критиці, на яку таланить щодо її професійності, обізнаності, глибини не кожному літератору. Тому Вам хочу щиро і щиро за відверту думку, за зауваження подякувати на першій слові!” [17, 333].

Під час написання книжки “Зафіксоване і нетлінне”. Роздуми про епістолярну творчість” Михайлину Коцюбинську (до речі, вона високо оцінює тут статтю І. Денисюка “Белетристичний елемент у листах В. Стефаніка”) осягнула геніальна думка: укласти “Антологію епістолярних шедеврів” саме на українському матеріалі, яких, на її переконання, у нас чимало. Серед цих українських текстів окреме місце дослідниця відводила епістолярним шедеврам І. Денисюка, оскільки їм “сам Бог велів потрапити до такої антології” [15, лист від 14.08.2000 р.].

Цю авторитетну думку дослідниці щодо неповторності епістолярного стилю І. Денисюка поділяють й інші його адресати, зокрема Є. Баран, Ю. Безхутрий, Г. Вознюк, О. Гнідан, В. Горбачук, Р. Горбовець, В. Гуменюк, Л. Дергаль, Д. Дроздовський, В. Денисюк, В. Дудко, М. Жулинський, В. Качкан, В. Лазарук, Н. Миронець, Н. Над’ярних, В. Панченко, К. Покотило, Є. Пшеничний, В. Рагойша (Мінськ), В. Саєнко, Є. Сверстюк, Т. Скрипка, М. Ткачук, С. Хороб, В. Чабаненко, Н. Шумило. З ними всіма мені довелося спілкуватися, ведучи пошуки листів професора з метою їх подальшої наукової обсервації та публікації. Про це йдеться і в листах його адресатів, нині вже, на жаль, покійних: І. Чендея, Н. Жук, Ф. Білецького, Н. Калениченко, О. Дуна, П. Хоткевич та ін. Так, наприклад, 10 березня 1982 р. І. Чендей зізнається І. Денисюкові: “Листи від Вас були для мене справжнім дарунком, словом серця і мудрості, прихильності, якої сам не заслужив, котру мушу відробляти”, бо листи “заставляли думати і думати”, у них завжди було “багато цікавого і сміливого”. Отож І. Чендей щиро радів такому епістолярному спілкуванню з І. Денисюком: “Добре, що Ви такий! Вітаю Вас!”. А в іншому листі пише таке: “Господи! Як давно було, коли я од Вас отримував листи!... До листів од Вас свого часу так звикнув, що й досі смуга без листів од Вас видиться мені якимсь довгим-довгим неврожайним літом з посухою, пекучими вітрами...” [16, 336]. Це твердження І. Чендея не було виявом епістолярного етикету, вихованості та ввічливості, бо й М. Коцюбинська теж свого часу зі щирим захопленням писала про І. Денисюка як автора епістолярних шедеврів: “Дорогий Іване! Спасибі тобі велике за збірку, а ще більше – за листа. Війнуло мені давнім забутим духом Твоїх листів, які я завжди дуже любила. Ти правдивий майстер у тому жанрі (я б поставила Твої листи десь в одному ряду з Василевими (Стуса. – С.К.) – за духовною наснагою, а це, мабуть-таки, неабияке визнання!” [15, лист від 21 березня 1991 р.].

І в житті, і в листах Іван Овксентійович – мирна й небунтівлива людина, до того ж фронтовик, двічі тяжко поранений, та, попри все, його, на жаль, не оминула пильна опіка КДБ та університетських компартійних органів. На “націоналістичний гачок” він потрапив ще в студентські роки. Як згадує його однокурсник проф. В. Горбачук, “філфаківці випустили велику (на кількох аркушах ватману) стінгазету, гарно, зі смаком оформлену. Каліграфічне письмо, різнокольорові заголовки статей, на чільному місці справді мистецька картина: під погожим високим голубим небом, з кількома грайливими хмаринками, на розлогій, широкій, вижатій ниві рядками стояли золотисто-жовті копи пшениці. Під час перерв біля газети, вивішеної у коридорі, товпились студенти. І раптом

її не стало. Розповідали: в комітет комсомолу, що знаходився майже поряд, з газетою поспішав горезвісний наш комсомольський “вождик” В. Ю. Маланчук, той, що згодом на “безкомпромісній боротьбі” з націоналізмом висунувся на обкомівський рівень, згодом став секретарем ЦК КПУ. <...> Розповідав жахи, як його батька замучили бандерівці. Згодом стало відомо, що все це було чистісінькою вигадкою. <...> Він завжди мав вигляд заклопотаної несамовитості, готовності “викорінювати крамолу” [2]. Таку крамолу “вождик” В. Маланчук побачив у кольорах стіннівки й угледів у ній, з болем згадує В. Горбачук, “націоналістичну вилазку, нічим не прикриту пропаганду жовто-блакитної ідеології”. Одразу “усіх причетних до випуску газети почали викликати, вияснити міру вини кожного, крайнім виявився Іван Денисюк: саме він, як стало відомо в процесі слідства, доклав найбільше зусиль і вмінь до художнього оформлення стіннівки, є автором картини, що викликала у всіх захоплення”. Справа дійшла до того, що постало питання про відрахування І. Денисюка з університету. В. Горбачук захоплено розповів, як мужньо вчинив його товариш: він, що “пролітою кров’ю довів свою відданість батьківщині”, “не скинув сорочки, демонструючи свої рани”, не “кинувся з кулаками на нападників” за підлу провокацію, а “приголомшений цією дикою вигадкою, розгублено виправдовувався, що не знав значення цих символів. Цьому не вірили” [див.: 2].

На щастя, у складі комсомольського бюро була студентка з відділення логіки і психології Л. Мельниченко, надіслана “зі Сходу”, “на думку якої зважали в певних колах”, зазначає В. Горбачук. Завдяки їй та іншим впливовим особам І. Денисюка не виключили з університету, у якому панувала атмосфера “доносів і страху”, “необхідно було триматись украй обережно, передбачливо і “помалківать”. <...> Не всім вдавалось так жити, періодично влаштовувались голосні зрежисеровані публічні розборки: то осуджували й виключали Романа Іваничука, то “розбирали” Євгена Сверстюка за необережно кинутий вислів “Сталін не геній” (доніс Погорілий), то трясли якогось студента за те, що потаємно писав повість про Богдана Хмельницького, в образі якого нишпорки угледіли натяк на Степана Бандеру” [див.: 2].

Гідним і також, без перебільшення, безстрашним був учинок І. Денисюка під час розгляду персональної справи однокурсника Романа Іваничука, нині відомого українського письменника. Як розповів на урочистостях з нагоди 75-ліття І. Денисюка 12 грудня 1999 р. професор Львівського університету А. Скоць, свідок тих подій, що ювіляр “у своєму житті пив також з гіркої чаші гірку отруту”. Надовічно, сумно говорив оратор, урізався в пам’ять і закарбувався на серці незагойною раною день 13 грудня 1949 р.: студентів, “як покірних ягнят, не випускали з аудиторії і зразу після лекцій проводили курсові збори до четвертої години ранку. Нас залякували, нас тероризували, нас розпинали. На зборах був присутній завідувач кафедри академік Михайло Возняк. Бідолаха плакав, але нічого не міг вдіяти, нам зарадити, допомогти”. Оскільки тема зборів була “політична – боротьба з ворожим елементом – українським буржуазним націоналізмом”, то “голосування проходило за списком і поіменно. Називали прізвище студента і питали “за” чи “проти” виключення Іваничука. *Один лише Денисюк голосував “проти”* (курсив наш. – С.К.). Оце його “проти” також йому дорого коштувало”. Бо якщо німецькі фашисти “пошматували ногу і руку”, то “партократи кафедри”, свідчив А.Скоць, упродовж багатьох років “шматували його душу, робили це методично і довго, не вірили у його фронтове каліцтво” [див.: 16], і про це І.Денисюк неодноразово згадує в листах.

Чи, скажімо, пригадує В. Горбачук, “переповненим був актовий зал, коли відбувався “суд громадськості” над професором Михайлом Рудницьким”,

книжку котрого “Від Мирного до Хвильового” один із “представників громадськості” назвав опусом з “отрутою, яку споживала молодь Західної України! Якщо навіть хтось використає цю книжку як обгортковий матеріал для оселедців, то отруїться!” [див.: 2]. Зрозуміло, що з того часу І. Денисюк, який, за влучною характеристикою В. Горбачука, “належав до підпільно мислячої категорії студентства” (потапки, наприклад, дав йому прочитати “отруйну” книжку М. Рудницького “Від Мирного до Хвильового”), значився на спецобліку відповідних органів.

На підтвердження сказаного варто згадати трагікомічний епізод із викладацької практики професора. Свого часу акад. М. Возняк, перший науковий керівник дисертації І. Денисюка, довірив аспірантові-поліщуку таємницю про “замуровані папери” Лесі Українки у стінах Волинського монастиря. Та про ці архіви він ще в юності чув від настоятеля ковельського монастиря редемптористів Володимира Стернюка (12.02.1907–29.09.1997, похований у крипті собору Св. Юра у Львові як архієпископ УГКЦ)¹. Він, як згадує І. Денисюк, “розповідав нам, молодим хлопцям, котрі один місяць мешкали у монастирській келії, що тут, у нього, є “якісь папери Лесі Українки” [див.: 10]. Ключ до “захованого скарбу” підказала згодом М. Деркач. Однак до пошуків архіву вчений узявся набагато пізніше, аж у другій половині 1980-х років, і на підставі багатьох новознайдених архівних матеріалів разом із дослідницею Т. Скрипкою написав книжку “Дворянське гніздо Косачів” (1989). На жаль, у львівському видавництві “Світ” (попереднє замовлення сягало 5 000 примірників) рукопис пролежав без руху майже десять років і побачив світ лише 1999 року. І. Денисюк наголошував, що “першоімпульс” до її створення, а також інших монографій, численних статей про Лесю Українку та членів родини Косачів-Драгоманових якраз “дав академік Возняк” [4, 415]. На жаль, знайти архів Лесі Українки І. Денисюкові не пощастило, а тому, із сумом констатує професор-мемуарист, залишився “невиконаний заповіт чи надзавдання” акад. М. Возняка.

За іронією долі саме праці улюбленого викладача й наукового наставника М. Возняка (за твердженням професора, “святої людини, академіка з легенди”) стали “неспростовним доказом” того, що буцімто І. Денисюк, як твердив обкомівський ревізор, ідеологічний “опікун” університетської професури Л. Череповський (не сумніваймося, не забув партійний чиновник ідейних “гріхів молодості” доцента!), пропагує “український буржуазний націоналізм”, читаючи студентам спецкурс про Лесю Українку. Можемо собі уявити, що пережив тоді лектор І. Денисюк, адже наслідки таких тяжких звинувачень були наперед відомі.

Уже з плином літ професор не без іронії писав про цей “ідеологічний гріх”, який зводився до того, що серед прізвищ списку рекомендованої літератури назвав статтю “націоналіста М. Возняка”² “Першодруки Лесі Українки” та ще й зразу ж за Марксом, Енгельсом, Леніним, Горьким” [4, 412]. Серед інших абсурдних звинувачень щодо “ідеологічного відхилення” було й те, що лектор звернув увагу студентства на той факт, що “перші дві збірки поезій Лесі Українки вийшли у Львові, а третя у Чернівцях. А треба, – уїдливо глузував І. Денисюк, – щоб вони публікувались у Києві (мабуть, ще краще – у Москві)” [4, 412]. Ревізор Л. Череповський обурювався: “Навіщо ви робите її такою геніальною? То не може бути, щоб поетеса написала свій перший вірш на дев’ятому році

¹ Висловлюю вдячність Т. Скрипці за інформацію про В. Стернюка та спогади про спільні розшуки із І. Денисюком о. Володимира в м. Пустомити на Львівщині, де певний час він мешкав.

² Про довголітнє цькування та приниження акад. М. Возняка радянськими партійними та державними органами (академік хотів навіть накласти на себе руки) розповідає на основі віцїліхів і збережених документів тої сумної епохи його вихованець М. Нечиталюк у книжці “Честь праці!": Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях” (Львів, 2000. – 424 с.).

життя”... [4, 412]. А це вже, зрозуміло, найтяжчий гріх, оскільки твердження про геніальність Лесі Українки для компатріота було доказом того, що доц. І. Денисюк у спецкурсі про поетесу відверто пропагує ідеологію “українського буржуазного націоналізму”, а не вивіреного і єдино правильного принципу партійності літератури. “О безсмертний Квітка-Основ’яненко! – вигукує професор І. Денисюк. – У його “Конотопській відьмі” повітове начальство не засумнівалось, чи взагалі летів сотник Забрьоха, а зняло його з посади за те, що летів над Конотопом у білий день, а то ж непристойно сотникові летіти” [4, 412-413]. Так само непристойно, у компартійному розумінні, додамо від себе, бути українському письменникові г е н і а л ь н и м. Ба й справді, як же це так, що українські письменники можуть бути геніальними!? “Не засумнівалось засідання обкому й у згаданих обвинуваченнях мене, – писав І. Денисюк, – а не зняло з роботи лише тому, що врятував присутній там ректор Євген Лазаренко” [4, 413].

Листи І. Денисюка вражають густотою свого інформаційно-тематичного наповнення. Разом із професійними питаннями в них дуже часто йдеться про факти приватного життя, подано оцінки суспільно-політичного, мистецького життя Львова, Луцька, Одеси, Івано-Франківська, Чернівців. Інколи листи нагадують мінірецензії на якусь поетичну збірку, роман, повість чи наукову розвідку адресата. Так, наприклад, у листі до дніпропетровського науковця Ф. Білецького від 4 жовтня 1966 р.¹ І. Денисюк ділиться своїми враженнями про конференцію з проблем новели в Ужгородському університеті, на якій мав виступати і його адресат з доповіддю “Жанрова своєрідність оповідань І. Сенченка”, і з притаманним йому гумором пише, що “потрапив на <...> збіговисько (чи пак конференцію)” дослідників новели в Ужгороді, на якій йому “говорено чимало компліментів <...>, а “в печаті” ляно (“Рад[янське] л[ітературознавс]тво”, №8, “Жовтень”, №9)” [17, 339].

Цей епістолярний “цюхвилинний” (М. Коцюбинська) факт, тобто лист до Ф. Білецького, цікавий у тому аспекті, що І. Денисюк органічно вмонтовує в контекст вражень про наукові ужгородські дискусії мінірецензію на книжку свого адресата (“Оповідання. Новела. Нарис”. – К.: Дніпро, 1966. – 89 с.). Зроблено це було свідомо: по-перше, з досвіду знав, що “були такі друзі, що ображалися навіки за найменше зауваження... Але, думаю, Ви розумієте, що це наукова дискусія”; по-друге, аби Ф. Білецький не взяв на зле за висловлені зауваження-міркування, звертає увагу автора на те, що й під час конференції точилися жваві й гострі дискусії щодо жанрової природи оповідання, новели й нарису. І. Денисюк на цьому науковому зібранні ще раз пересвідчився: “Найлегше новелістотеоретиків ляяти, найтрудніше щось написати, бо декого з старшої генерації саме слово “новела” дразнить, як “буржуазна вигадка”, а страх бути зарахованим до космополітствующих – “він живе, він ще не вмер” [17, 340].

Загалом схвально оцінивши працю дніпропетровського науковця (Ф. Білецький у “по-новелістичному сконденсованій формі <...> зумів так багато корисного й цікавого сказати”, а головне – визнавав новелу й “ратував за її самостійне існування”), І. Денисюк, удавшись до жартівливо-іронічної самохарактеристики, каже, що за “натурою... трохи “язва”, чи, як поляки кажуть, jędza (язва і jędza, то різні речі буквально)”, а тому “трохи критикує” автора – “трохи з заздрості (але такої хорошої), трохи з почуття істини”. Найперше – не в усьому погоджувався із Ф. Білецьким щодо визначення новели як жанру: “Мені здається, що Ви зробили

¹ Повністю текст листа опубліковано нами у коментарях до листів І. Чендея до І. Денисюка (див.: *Кіраль С.* “Зробити щось корисне для свого рідного народу”: З епістолярної спадщини Івана Чендея // *Наук. вісник Уж. ун-ту. Серія: Філологія; Соціальні комунікації.* – Вип. 1 (29). – Ужгород: УжНУ, 2013. – С. 339-340).

помилку, спираючись лише на українську новелу. Ви справді вловили деякі її істотні прикмети – прикмети української новели, і то спеціально початку ХХ віку – і перенесли їх на новелу взагалі” [17, 340]. Далі посторінково “виписав зауваження”, оскільки натоді працював над проблемою новели та оповідання й за домовленістю із видавництвом “Дніпро” готував книжку “Розвиток української новели: Дорадянський період”. І. Денисюк іронізував, що “зовсім випадково затесався” до гурту “новелістознаців”, бо ця проблема “віднедавна його вельми зацікавила” [17, 339]. Згодом це зацікавлення завершилося блискучим, але довгоочікуваним захистом докторської дисертації “Розвиток української малої прози ХІХ – поч. ХХ ст. (проблема еволюції жанру)”. На жаль, аж надто пізно¹ (через несправедливі ідеологічні звинувачення в так званому “українському буржуазному націоналізмі”). Я мав щастя бути присутнім на цьому торжестві високого рівня науки та столичному тріумфі в житті мого улюбленого університетського викладача, згодом офіційного опонента кандидатської та неофіційного опонента докторської дисертацій.

Важливо наголосити, що, дискутуючи з Ф. Білецьким з приводу деяких тверджень, І. Денисюк радить своєму візаві “віддячитись” і висловити критичні міркування, адже “збоку видніше”. Професор завжди шанував предметну дискусію, побудовану на фактажі та науковій логіці, а не на всіляких “виглупах”, пустопорожній теоретичній “туманології”, як про це не раз любив повторювати за розмовою в колі друзів та колег по кафедрі. Так, зокрема, А. Скоць твердив, що І. Денисюк як “справжній аристократ духу не любив (я вжив не те слово – ненавидів) фальшу в науці. Ним, ученим, керувало святе почуття правди” [16, 9]. Як згадує Л. Дергаль, нині декан філологічного факультету Мелітопольського університету ім. Б. Хмельницького (був опонентом її кандидатської дисертації), “у професора треба було вчитися умінню читати дисертації початківців – критикував вимогливо, але доброзичливо” [див.: 9]. Чи, скажімо, в одному з листів до О. Дуна за 1990 рік писав: “До речі, я їздив після Києва до Польщі на конференцію про малі оповідні форми. Конференція була блискуча, не така примітивна, як той конгрес у Києві...” [див.: 10].

Науковою обсервацією новели, і не тільки української, І. Денисюк цікавився вже давно. Так, у листі до М. Коцюбинської від 30 січня 1962 р. повідомляв, що “купив збірку молодих німецьких прозаїків (скромно названо це “Proben”)” з тою метою, щоб з’ясувати, “куди і як розвивається сучасна модерна німецька новела”. Однак читання “пробних” текстів німецьких авторів розчарувало, бо “нічого інтересного в сенсі нового”: вони “наслідують наших письменників – і добрі сторони, і погані. Молодий шахтар, наприклад, не поголившись (це для педанта-німчука “нове”!) лягає в ліжку, вернувшись із шахти, і розповідає дружині про виконання виробничих планів”. Водночас у цій збірці він виокремив “задушевні оповідання про війну – відблиск Полєвого” [див.: 7]. Ця тема була близькою науковцю, адже, як уже згадувалося, під час Другої світової війни був двічі тяжко поранений.

Листи І. Денисюка містять художньо довершені описи природи, свіжі враження про переглянуту виставу, кінофільм, а ті, що написані в останнє десятиріччя, переткані спогадами про дитинство, юність, про вчителів і колег, про нелегкі роки переслідування і свідоме цькування за той тричі клятий міфічно-зловісний компартійний “буржуазний націоналізм”, про п’ятнадцятирічну (!!!) докторську “дисертаціаду”. Його епістоли вражають багатючими знаннями світової й української літератури, теоретичними міркуваннями, опертими на праці провідних європейських учених, які читав мовою оригіналу – англійською,

¹ Захист відбувся 11 листопада 1985 р. в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР. На розгляд кафедри української літератури рідного університету текст дисертації І.Денисюк подав ще в 1970 р.

французькою, німецькою, польською, болгарською. Так, Л. Дергаль у своїх спогадах пише, що листи І. Денисюка “навіки закарбувалися в пам’яті. Ці культурологічні епістоли, особливо надіслані з Москви (був наприкінці 1970-х років на чотиримісячних курсах підвищення кваліфікації у Московському державному університеті ім. М. В. Ломоносова), спонукали до дії, насамперед пробуджували dokonечне прагнення дізнатися більше про нове на теренах літературознавства, піднятися бодай на якийсь щабель в осягненні тих вершин, які приборкав Іван Овксентійович. <...> В листах траплялися (подібно до листів Лесі Українки) фрази, іноді крилаті вислови то польською, то французькою мовами, він радив мені прочитати ті чи інші праці науковців різних країн, з-поміж інших – поляків і, зрозуміло, росіян, з якими тоді спілкувався безпосередньо. Він оперував іменами дослідників різних часів, але особливо акцентував найновіші дослідження. Це нагадувало ідейно-духовну катапульту, що не просто підкидала, а прямо викидала на неосяжні простори власних пошуків. Хотілося відразу віднайти й прочитати все те, про що в листі-монолозі, інколи листі-новелі мовилося мимохідь.

Іван Овксентійович відвідував науковий семінар, керівником якого був професор М. Поспелов. Пригадую лист, написаний, як мовиться, по свіжих слідах – увечері того ж дня, коли тодішній доцент І. О. Денисюк виступив на семінарі зі своїми теоретико-практичними викладками щодо розвитку української малої прози. М. Поспелов, високо поцінувавши доповідь, жартома зазначив: “Неудивительно, вы же там ближе к Западу”. Та водночас, справедливо зазначає Л. Дергаль, його “духовний дивокрай заворожував”, а “аура мудрості та вченості, простоти й доступності дивувала” [див.: 10].

Бо й справді, читаючи листи І. Денисюка, особливо до Т. Скрипки, міркуєш над тим, що в його особі ще за радянських часів ми мали вченого європейського стибу, а якби обставини життя були сприятливіші для творчої реалізації Богом даних талантів (окрім усього, умів красиво малювати, писав поезію, займався перекладами), то нині полиці бібліотек прикрашало б не чотирикнижжя, а багатотомне зібрання його фундаментальних праць. Адже це був, слушно зауважив А. Скоць, “талановитий учень видатного Вчителя академіка Михайла Возняка і сам видатний Вчитель багатьох поколінь студентів” [16, 6].

Листи І. Денисюка багаті на різноманітний фактаж, несподівані аналогії та ремінісценції, цікаві літературознавчі мініатюри та пасажі, оригінальні інтерпретації творів Лесі Українки, О. Кобилянської, Олени Пчілки, М. Богдановича, І. Франка, Т. Шевченка, П. Куліша, Ганни Барвінок та ін. Вони пересипані жартами, каламбурами, “нашпиговані” неповторними денісюкізмами-неологізмами. Наприклад, весною 1982 р. він удруге перебував на чотиримісячних курсах підвищення кваліфікації при Московському державному університеті ім. М.В. Ломоносова (були такі, як любив жартувати І. Денисюк, добрі традиції, пане добродзює!). У листах того періоду професор засвідчує ставлення московської наукової літературознавчої еліти до вчених із провінції, зокрема України. Так, у листі до О. Дуна від 8 травня 1982 р. розповідає про цікавий епізод із життя Лесі Українки, яка “просить о протекцію, щоб потрапити в італійську пресу, причому зітхає: “Ах, ті пани редактори завжди такі зайняті, що ніколи не мають часу читати надісланих їм статей”. За такою ж “протекцією” щодо можливості, як жартував І. Денисюк, “опубліцитися” в московській пресі звернувся до “відомого пана мецената, пана Пархоменка” (свого часу працював у Львівському університеті). Московський “курсант” захотів, як іронічно жартував, “покласти лапки” в столичні журнали. “Меценат прийняв мене з вишуканою галантністю (що то *przedwojenne wychowanie*),

прочитав (не так відразу, а через який місяць – ті пани так зайняті) мою статтю “О новеллистической концентрации”, наговорив мені *komplimenten genug*, потелефонував в “Литературную учебу” тов. Этову (“статья вели-ко-ле-е-пно написана”), я завіз статтю, потелефонував через місяць, а пан редактор “отвечает”, що він був дуже зайнятий і не прочитав... З того часу всіляке бажання дзвонити відпало...” [див.: 6].

Відомо, що І. Денисюк любив спілкування в товаристві гарних і мудрих людей, любив природу, життя та його красу, але й смерті не боявся, ставився до неї по-філософськи: “Наші “вар’яти”, старший син та Нуся (дружина професора Ганна Казимирівна. – С.К.), – іронічно жартував у листі до Михайлини Коцюбинської від 24 вересня 2004 р., – купили гробницю на “веселому” кладовищі у Брюховичах (на горбку у лісі). Я вжахнувся, побачивши ту непривітну хату. Сказав про це по телефону Юрасикові-лондасикові (ідеться про меншого сина, що мешкає в Лондоні. – С.К.), а він потішив (то, мабуть, уже англійський гумор): “Ну й прекрасно! Зустрінемося там усі разом!...” [див.: 7]. У цьому епізоді вражає те, що, побачивши оту “непривітну хату”, І. Денисюк загалом схвалив місце свого вічного спочинку, котре, хоч як парадоксально це звучить, “потішило” тим, що воно “на горбку у лісі”, отого лісу, яким був зачарований ще з дитячих літ і до якого йшов, їхав упродовж свого життя, аби набратися сили, чистоти й омити чарами поліської природи зболену душу від людської суєти, заздрості і, на жаль, підлості.

Не випадково несподівану й дотепну репліку сина Юрка щодо нерадісної перспективи І. Денисюк класифікує як “англійський гумор”, бо невдовзі в листі до Є. Сверстюка від 22 квітня 2007 р. з цього приводу напише: “А я страхотно затиснутий у лещата роботи для інших людей. Єдиний вихід – монастир. Є ще й другий вихід. Наші вар’яти (звертаємо увагу читача на відтворення гумористично-шанобливої характеристики ініціаторів цієї купчої акції аж через три роки! – С.К.) купили гробівець на кладовищі у Брюховичах. І ось одержую попередження від дирекції кладовища, що ніхто не вмирає. Довелося брати довідку з відділу кадрів, що я ще працюю на поважних посадах і поки що не можу заповнити порожній гробівець (чи гробницю)... “Театр абсурду”, – сказала б Михайлина (Коцюбинська. – С.К.). А тим часом летить, як стокрила, весна запашна” [див.: 8].

І в цьому останньому рядку, власне, і постає ота велич Івана Овксентійовича Денисюка як неповторної людської особистості у всіх її вимірах. Адже за всіх обставин життя, навіть тоді, коли вимагають офіційної довідки про твоє існування чи не-існування на білому світі (!), поліський Характерник ішов назустріч *весні, життю*, бо “роботу для інших людей”, якою був “затиснутий” і переобтяжений до останку днів своїх, *любив*, робив її *чесно й гідно*, про що свідчать його унікальні листи та численні листи до нього. В одному зі своїх інтерв’ю, записаному Д. Ільницьким у грудні 2004 р., на запитання, чи “має він зуба” “на ті часи і тих людей за те, що так довго не видавали” його монографію про новелістику, вчений із притаманною лише йому іронією віджартувався: “Спеціального “зуба” з часової перспективи не маю, тим більше, що мої зуби вже наполовину пластмасові” [див.: 9]. І навів слова улюбленого й геніального І. Франка, до якого ставився з особливим пієтетом, а як учений ґрунтовно досліджував творчу спадщину Каменяря: “Злі часи робили злими людей!”. Оті “злі часи”, що випали на долю професора Івана Денисюка, не зробили його “злою людиною”, бо мав мужність як справжній воїн дивитися своєму недругові прямо ув очі, а як насправді високошляхетна людина був морально вищим від отих істинно “злих людей”, яким прощав їх малість. Він достеменно знав, що таке справжнє людське щастя, адже був наділений, перефразовуючи

слова О. Довженка, тим особливим даром навіть у брудних калюжах зневаги до України, її слова, культури, літератури бачити ясні зорі, красу неба, отого неба, яке відтворив на студентській стіннівці й за що був розіп'ятий бездушними доморощеними яничарами. Професор Іван Денисюк мав надзвичайно світлу й озерно-чисту поліську Душу, яка перетворилася на красивого метелика, що кружляв над домовиною того сумного дня 10 жовтня 2009 р. у променях осіннього сонця, котрі пробивалися крізь скельця львівської каплички, аби востаннє подарувати справжньому Людинолюбіві і Природолюбіві своє тепло по його дорозі у Вічність.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Возняк М.* Матеріали до історії українського письменства XIX в. // *Життя і мистецтво.* – 1920. – Річ. І. – С. 28-33.
2. *Горбачук В.* Слово про друга-земляка [Спогади], 10.10. 2011 р., м. Ірпінь Київської обл. // Архів автора статті.
3. *Горинь Б.* Не тільки про себе: Докум. роман-колаж: У 3 кн. – К.: ПУЛЬСАРИ, 2006. – Кн. 1. – С. 180-186.
4. *Денисюк І.* Академік з легенди [Спогади про М. Возняка] // *Українське літературознавство:* Зб. наук. пр. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 2006. – Вип. 68. – С. 402-424.
5. *Денисюк І.* Листи до Фелікса Білецького, 1964–1993 рр. // Приватний архів проф. Ф.М. Білецького, м. Дніпропетровськ.
6. *Денисюк І.* Листи до Олександра Дуна, 1956–1991 рр. // *Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України.* – Ф. 179. – Од. зб. 34. – Арк. 1-21.
7. *Денисюк І.* Листи до Михайлини Коцюбинської, 19.06.1962 – 24.09.2004 рр. // *Там само.* – Ф. 173. – Од. зб. № 139-142.
8. *Денисюк І.* Листи до Євгена Сверстюка, 1991–2007 рр. // Приватний архів Є.Сверстюка, м. Київ.
9. *Денисюк І.* “Scribo, ergo sum” [інтерв'ю з проф. І. Денисюком з нагоди 80-ліття від дня народження. Записав Д. Ільницький] // *Ярослав.* – 2004. – № 2.
10. *Дергаль Л.* Сторінка пам'яті як зірка мовчазна [Спогади], 08.11.2011 р., м. Мелітополь, Запорізька обл. // Архів автора статті.
11. *Дзюба І.* Не окремо взяте життя. – К.: Либідь, 2013. – 760 с.
12. *Жиленко І.* Homo feriens: Спогади. – К.: Смолоскип, 2011. – 816 с.
13. *Коцюбинська М.* “Зафіксоване і нетлінне”. Роздуми про епістолярну творчість. – К.: Дух і Літера, 2001. – 300 с.
14. *Коцюбинська М.* Книга споминів. – К.: АКТА, 2006. – 288 с.
15. *Коцюбинська М.* Листи до Івана Денисюка за 1964 – 2003 рр.: всього 12 листів і листівок // Приватний архів професора І.Денисюка (У тексті при посиланні вказуємо дату та рік листа).
16. *Скоць А.* Слово про Івана Денисюка [Промова, виголошена на урочистій Академії з нагоди 75-ліття проф. І. Денисюка 12 груд. 1999 р.] / Відп. ред. та авт. вст. слова Б. Якимович. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 1999. – 20 с. – (Серія “Дрібненька бібліотека”. – Ч.І).
17. *Чендей І.* Листи до професора Івана Денисюка за 1967–1982 рр. // *Кіраль С.* “Зробити щось корисне для свого рідного народу”: З епістолярної спадщини Івана Чендея // *Науковий вісник Уж. ун-ту.* Серія: Філологія; Соціальні комунікації. – Вип. 1 (29). – Ужгород: УжНУ, 2013. – С. 311-356.

Висловлюю щиру вдячність В. Горбачукові та Л. Дергаль за надіслані спогади про І. Денисюка та надане право використати їх у статті.

Отримано 26 вересня 2013 р.

м. Київ

